Van de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië tot de Stichting Auschwitz: bouwen aan de Belgische gedachtenis

*De l'Amicale des ex-Prisonniers Politiques de Silésie à la Fondation Auschwitz:
constructions de mémoires en Belgique*

Sarah Timperman

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6579>

DOI : 10.4000/temoigner.6579

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

De l'Amicale des ex-prisonniers politiques de Silésie à la Fondation Auschwitz : constructions de mémoires en Belgique - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6532> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2017

Pagination : 118-129

ISBN : 978-2-930953-01-4

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Sarah Timperman, «Van de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië tot de Stichting Auschwitz: bouwen aan de Belgische gedachtenis», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 125 | 2017, Online op 24 décembre 2021, geraadpleegd op 04 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/6579> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.6579>

→ Sarah Timperman
Stichting Auschwitz vzw
Vertaling uit het Frans:
Gorik de Henau

Van de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië tot de Stichting Auschwitz: bouwen aan de Belgische gedachtenis

Tegen het einde van de bezetting rees in België en andere Europese landen de kwestie van de gedachtenis aan de Tweede Wereldoorlog. Er ontstonden concurrerende herinneringen die niet met elkaar te verzoenen vielen. In België werd de herinnering aan de bezetting, en de overdracht van die herinnering, vanaf het begin gemonopoliseerd door de voormalige politiek gevangenen. In de eerste twee decennia na de oorlog stond de herdenking daardoor in het teken van vaderlandsliefde en het krijgsgesbeuren. Het Joodse lijden kwam amper in beeld. Pas vanaf de jaren zestig, maar vooral vanaf de jaren tachtig, ging de publieke opinie de ware betekenis beseffen van de uitroeiing van de Joden. Door het succes van het negationisme, de opkomst van extreemrechts en de manier waarop de Joodse gemeenschap haar eigen verleden benaderde, ging men gaandeweg beseffen dat de Shoah een uniek karakter had. Tijdens de jaren negentig stond de herinnering aan de Joodse genocide centraal en Auschwitz werd een symbool. Tegelijkertijd ontstond een tegengestelde beweging, namelijk de symbolische verdringing van de politiek gevangenen. Een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog waren we geëvolueerd van een patriottische gedachtenis waarin geen plaats was voor de Joodse ervaring naar een herinnering aan de Tweede Wereldoorlog waarin 'mensenrechten' en de judeocide centraal stonden.

In dit artikel willen we analyseren hoe de Belgische Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië – die in 1976 de Belgische Vriendenkring van Ausch-

witz werd en de voorloper is van de huidige Stichting Auschwitz – in deze evolutie past. De vereniging had zowel 'politiek' als 'Auschwitz' in haar naam, en bevond zich dus op het snijvlak van de twee belangrijkste gedachtenislijnen in België. Wat was haar precieze plaats in dit gefragmenteerde herinneringslandschap? Om die vraag te beantwoorden baseren we ons op de archieven van de Silezische Vriendenkring (bewaard door de Stichting Auschwitz) en op interviews met de leiders daarvan uit de vroege jaren negentig.¹

OPRICHTING VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË (1946)

Onmiddellijk na de oorlog werden heel wat vriendenkringen opgericht om de belangen van de teruggekeerde gedeporteerden te verdedigen. Een daarvan was de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië (Polen), waarvan we een eerste spoor terugvinden in oktober 1945.² Deze informele groep overlevenden wilde meer weerklank geven aan het Belsenproces, waar een veertigtal SS'ers uit de kampen Auschwitz en Bergen-Belsen terechtstond. Zes maanden later, op 31 maart 1946, hielden de leden van de vereniging in het Vlaamsch Huis op de Brusselsse Grote Markt een algemene vergadering, waar de 'Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië. Auschwitz, Birkenau, Gross-Rosen, Gross-Strehlitz en Externe Commando's' het licht zag. De pas opgerichte vereniging definieerde haar programma als volgt: bijdragen tot het onderdrukken van oorlogsmisdaden

(1) Audio-interviews tussen 1990 en 1992 afgenomen door Yannis Thanassekos en Jean-Michel Chaumont. Becommentarieerde fragmenten daarvan verschenen in het *Bulletin trimestriel de la Fondation Auschwitz*, van nummer 23 (januari-maart 1992) tot nummer 34 (oktober-december 1992). De geïnterviewden zijn: Renée Van Hasselt (23 en 30/10/1990, 22/11/1990), Mariette Altorfer (27/06/1990, 18 en 24/07/1990), Paul Halter (25/01/1990, 13/02/1990), René Raindorf (26/08/1992, 02/09/1992).

(2) *Het Laatste Nieuws*, 13-14/10/1945, p. 2.

... De Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië op de Grote Markt van Brussel, 7 april 1946

© CarCoB, Centre des archives communies en Belgique

VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË TOT DE STICHTING AUSCHWITZ: BOUWEN AAN DE BELGISCHE GEDACHTENIS

(3) Raymond Rivière (05/08/1908-12/10/1951): licentiaat economische wetenschappen, hoge ambtenaar van de RVAW (Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid) tot zijn aanhouding op 2 april 1943. Gedeporteerd naar de kampen Vught, Sachsenhausen, Gross-Rosen en Ravensbrück. Van april 1946 tot april 1947 lid van het kabinet van Edgard Lalmand, communistisch minster van Bevoorrading. Vgl. zijn korte levensbeschrijving door José Gotovitch op *Maitron en ligne* (<http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr/spip.php?article187460>, geraadpleegd 3 december 2016).

(4) Bijvoorbeeld Alphonse Roelandts (ondervoorzitter), René Bodart (ondervoorzitter), Vincent Giets (secretaris-generaal), Paule Mevisse (adjunct-secretaris), Gustave Fossaert (penningmeester). Vgl. hun biografie in de bovenvermelde studie.

(5) Paul Halter (10/12/1920-30/03/2013): Joods verzetsstrijder. Was korpschef bij de Partisans Armés, werd in juni 1943 aangehouden, opgesloten in Sint-Gillis en met het transport van 20 september 1943 naar Mechelen gedeporteerd. In Auschwitz werd hij ingedeeld bij het Fürstengrube-commando. Terug in België ging hij werken voor de AIVG en trad hij toe tot de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië, waarvan hij in 1965 secretaris werd en in 1976 voorzitter. Vgl. zijn biografisch dossier bij de Stichting Auschwitz.

(6) Dossiers FOD Sociale Zekerheid, Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (dossiers SVG-do17789 en SVG-PP18228/3543).

(7) Claire Duysburgh (08/01/1899-23/11/1980): verzetsstrijder in de netwerken Comète en Luc-Marc. Aangehouden op 12 maart 1943. Gedeporteerd naar Essen, Mesum, Gross-Strehlitz. Ging na terugkeer uit de kampen werken voor het ministerie van Wederopbouw

en tot de jacht op collaborateurs, de rechten verdedigen van de voormalige politiek gevangenen en hun families, en hun morele en materiële steun bieden.

De vergadering benoemde Raymond Rivière, communistisch activist en overlevende van het Gross-Rosenkamp, tot voorzitter van de vereniging.³ Er werd ook een commissie aangesteld met gedeporteerden uit de kampen Gross-Rosen en Gross-Strehlitz, waarvan de meesten uit de gelederen van het Onafhankelijkheidsfront en de Partisans Armés kwamen.⁴ De Silezische Vriendenkring vormde geen uitzondering binnen het geheel van naoorlogse verenigingen van overlevenden, aangezien de linkerzijde en vooral de Communistische Partij daarin sterk vertegenwoordigd waren. Bovendien was de Silezische Vriendenkring, net als de andere vriendenkringen, aanvankelijk uitsluitend een groepering van voormalige politiek gevangenen, want de gedeporteerde Joden onder hen waren lid vanwege hun activiteit als verzetsstrijder. Er bestond op dat ogenblik geen specifieke vereniging die zich inzette voor de rechten van slachtoffers van deportatie op raciale gronden; zij vormden een geïsoleerde en verarmde minderheid en hun eerste opdracht bestond erin hun leven weer op te bouwen en hun plaats in de Belgische samenleving opnieuw in te nemen. Organisaties voor zelfhulp en groepsvorming die in de schoot van de Joodse gemeenschap ontstonden, bijvoorbeeld Solidarité Juive en AIVG (Aide aux Israélites Victimes de la Guerre), zouden hen helpen bij hun re-integratie en een belangrijke sociale, economische en culturele rol vervullen.

Om alle overlevenden van de kampen gelijk te behandelen volgens het unieke ‘criterium van het lijden’ werd op 6 april 1946 onder auspiciën van de minister van Oorlogsslachtoffers de NCPGR (Nationale Confederatie van Politiek Gevangenen en Rechthebbenden) opgericht. De dag na het stichtingscongres nam de Silezische Vriendenkring, die natuurlijk lid was, deel aan een grote nationale bijeenkomst op de Grote Markt in Brussel. Op die manier kwamen de verschillende nazislachtofferorganisaties en de vriendenkringen van kampoverlevenden bijeen. Die eenheid werd bekrachtigd door een wet die de officiële status van politiek gevangenen regelde en stipuleerde dat alle verzetsstrijders en gedeporteerden op raciale gronden volgens hetzelfde criterium behandeld moesten worden. Maar het project werd afgewezen door de katholieken en vaderlandslievende verenigingen, die vonden dat alleen de verzetsactiviteit een criterium mocht zijn. We weten niet wat het standpunt was van de Silezische Vriendenkring over deze kwestie, maar uit getuigenissen blijkt toch dat er een verhitte discussie heeft gewoed. Sommige leden waren gekant tegen de eengemaakte status, terwijl anderen vonden dat alle overlevenden minstens moesten kunnen genieten van de status van politiek gevangene. Met de op 16 maart 1947 goedgekeurde wet haalde die laatste, halfslachtige maatregel het uiteindelijk: een soort ‘Belgisch’ compromis waardoor alle begunstigden dezelfde materiële rechten kregen, maar alleen de verzetslui aanspraak mochten maken op de status van politiek gevangene. De Joodse slachtoffers werden dus niet officieel erkend en konden alleen genieten van een automatische maatregel van het ministerie voor Oorlogsslachtoffers als ze konden bewijzen dat ze bij het verzet waren of de Belgische nationaliteit bezaten. Van de uit België gedeporteerde Joden waren evenwel 95 procent vreemdelingen

(Lagrou 2003, 210-215). De Belgische overheid beseftte dus hoegenaamd niet dat voor de Joodse overlevenden specifieke maatregelen nodig waren. Ook de publieke opinie interesseerde zich nauwelijks voor de slachtoffers van de *Endlösung* en net als de pers was ze meer begaan met het roemrijke lot van de verzetsstrijders. Het Fort van Breendonk kreeg een symbolische status en trok alle aandacht naar zich toe, ook vanwege de Silezische Vriendenkring die deelnam aan de jaarlijkse bedevaart ter plaatse. Paul Halter⁵, de toekomstige voorzitter van de Vriendenkring, vertelt:

We vonden toen dat Breendonk ruimschoots volstond als symbool van de deportatie en het verzet in België. Uiteindelijk hoefden we niet per se de nadruk te leggen op Auschwitz en waar dat precies voor stond.

De Dossinkazerne, nochtans ook een symbolische plek, werd op geen enkele manier erkend en kreeg als eigendom van het ministerie van Defensie weer een militaire bestemming. Onmiddellijk na de oorlog was de gedachtenis dus grotendeels patriottisch van aard, terwijl de Jodenvervolg decennialang uit het collectieve geheugen verdween.

De Silezische Vriendenkring verloor in oktober 1951 haar eerste voorzitter bij een ongeval. Raymond Rivière werd opgevolgd door Adolphe D’Hont⁶, ingenieur, oudgediende van de Zéro-inlichtingendienst en ook een overlevende van het kamp Gross-Rosen, maar in tegenstelling tot zijn voorganger geen lid van de communistische partij. Daarnaast werden Claire Duysburgh⁷ en Mariette Altorfer⁸ benoemd tot ondervoorzitters. Beiden zouden zich in de volgende twintig jaar tot belangrijke figuren van de Vriendenkring ontpoppen.

In april 1955 nam de Silezische Vriendenkring op uitnodiging van een Poolse verzetsvereniging de Belgische delegatie mee naar Auschwitz om er deel te nemen aan de herdenkingen in het raam van de tiende verjaardag van de kampbevrijding. Er vond een plechtigheid plaats met duizenden mensen uit zeventien landen. Deelnemers bezochten het kamp, legden een bos bloemen neer en elke nationale delegatie mocht een toespraak houden. Die van de Belgische delegatie was tekenend voor die tijd, want de Shoah-slachtoffers bleven in de schaduw van de verzetshelden en het unieke karakter van de Joodse genocide werd verhuld.⁹ Maurice Goldstein¹⁰, die later een rol zou spelen in de Vriendenkring, was aanwezig bij de plechtigheid:

Dat een en ander in de doofpot werd gestopt heeft ons niet geraakt. Voor de overlevende Joodse gevangenen [...] die voor het eerst naar Auschwitz terugkeerden, was het ideaal van de internationale solidariteit belangrijker voor de toekomst van Europa en de wereld dan het feit dat de meeste slachtoffers in de nazivernietigingscentra Joden waren. (Goldstein 2016, 203).

Claire Duysburgh vergeleek het ook met een doofpotoperatie toen ze een paar maanden later in het gastenboek van het Auschwitzmuseum schreef: ‘Ontroerd hebben de Belgen een moment stilte in acht genomen op de plek waar hun lotgenoten uit

(dienst Oorlogsslachtoffers). Werd ondervoorzitter van de NCPGR, waarvan ze de Brusselsese afdeling voorzat. Vgl. haar korte levensbeschrijving in Gubin (2006, 229).

(8) Mariette Génard (24/04/1914-15/03/1998): echtgenoot van Émile Altorfer. Communistisch activist, lid van het Onafhankelijkheidsfront en het Armée Belge des Partisans. Door de Gestapo aangehouden op 27 mei 1943, overgebracht naar de gevangenis van Essen en geïnterneerd in achtereenvolgens Papenburg, Kreuzburg en Jauer in Silezië. Na de oorlog werd ze weer onderwijzeres en engageerde zich in de Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen in Silezië. Vgl. haar korte levensbeschrijving in Gotovitch (1992, 521).

(9) ‘Van de tienduizenden Belgen die door het nationaalsocialisme uit hun land werden weggerukt belandden 27 000 in Auschwitz. Daarvan kwamen er maar 1 200 terug, minder dan vijf procent. Dit bloedbad is een bewijs van de wreedheid van het nazisme. Ook bij ons vandaag, in het Fort van Breendonk – waar verzetsstrijders, de beste zonen van het vaderland, werden opgesloten en terechtgesteld – voelen politiek gevangenen uit heel België zich één met alle slachtoffers van de nazidwingelandij’ (fragment uit de verklaring van de Belgische delegatie) – CarCob, Fonds Henri Buch, farde 37.

(10) Maurice Goldstein (27/01/1922-06/10/1996): op 3 september 1943 samen met zijn gezin aangehouden tijdens de tweede grote razzia in Brussel. Met het twintigste transport van Mechelen naar Auschwitz gevoerd, waar hij werd ingedeeld bij het Fürstengrube-commando en daarna als verpleger ging werken. Na zijn terugkeer uit de kampen studeerde hij geneeskunde. Hij werd diensthoofd in het Sint-Pietersziekenhuis in Brussel en engageerde zich in het Internationaal Auschwitz Comité, waarvan hij in 1977 voorzitter werd.

VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË TOT DE STICHTING AUSCHWITZ: BOUWEN AAN DE BELGISCHE GEDACHTENIS

achttien landen leden en stierven omdat ze vrij wilden zijn.¹¹ Auschwitz, tegenwoordig een symbool van de deportatie en uitroeiing van de Joden, was toen maar een halte op de eerste reis van de Silezische Vriendenkring in september 1955. De belangrijkste doelstelling was een ‘pelgrimstocht naar Gross-Rosen’, een concentratiekamp op ongeveer zestig kilometer van Wrocław (het vroegere Breslau) in het westen van het huidige Polen. Na Gross-Rosen gingen de deelnemers (25 personen, overlevenden vergezeld van familieleden) naar Świdnica om zich te bezinnen bij het monument voor de politiek gevangenen. Daarna ging het naar Krakau, Auschwitz en Nowa Huta met zijn ‘Leningieterij’, en de reis werd afgerond met een bezoek aan Warschau.

Het ging natuurlijk in de eerste plaats om een ‘pelgrimstocht’ ter nagedachtenis van de overledenen, maar toch was de Poolse reis van de Silezische Vriendenkring overduidelijk doordrongen van sympathie voor het communistische regime in Polen, zoals ook blijkt uit het lange verslag van Claire Duysburgh.¹² Net als bij de oud-gedeporteerden, waar als gevolg van de communistische aanwezigheid grote spanningen ontstonden, mondde dit alles bij de Silezische Vriendenkring uit in het vertrek van de voorzitter, die volgens Mariette Altorfer ‘niet langer het woord wilde nemen in een vriendenkring die volgens hem in politiek opzicht niet verdedigbaar was’. Medio 1956 volgde Mariette Altorfer dus Adolphe D’Hont op. Renée Van Hasselt¹³ werd aangesteld als nationaal secretaris, terwijl Claire Duysburgh ondervoorzitter bleef en zo het vrouwelijke trio aan het hoofd van de organisatie vervulde.

HET VOORZITTERSCHAP VAN MARIETTE ALTORFER EN DE ANTIFASCISTISCHE BOODSCHAP VAN DE SILEZISCHE VRIENDENKRING (1956-1976)

Onder het voorzitterschap van Mariette Altorfer vonden zes reizen of beter gezegd ‘bedevaarten’ plaats naar de kampen in Silezië. Het aantal deelnemers was relatief beperkt: nauwelijks vijftien personen, hoofdzakelijk overlevenden en hun familieleden. Tijdens de reizen werden de kampen Gross-Rosen, Gross-Strehlitz, soms Jauer en Auschwitz bezocht, en ook toeristische plekken als Krakau en Warschau werden aangedaan. Elk bezoek werd afgesloten met het neerleggen van bloemen en de vlag van de Vriendenkring (Gregory 1992, 13-17).

Nadat de politiek gevangenen hun officiële status en nationale erkenning gekregen hadden, stak de Vriendenkring veel energie in herdenkingsactiviteiten: verjaardagen van de bevrijding van de kampen, pelgrimstochten naar Breendonk, het aanwakken van de vlam van de onbekende soldaat, deelname aan plechtigheden van andere vriendenkringen, het inhuldigen van gedenkplaten en monumenten enzovoort. De Vriendenkring was aanwezig bij (bijna) alle plechtigheden, met de vaandeldrager op kop. Naast haar ‘herdenkingsverplichtingen’ organiseerde ze ook activiteiten als debatten, filmvertoningen, theatervoorstellingen en concerten, om zo fondsen te werven voor de eigen werking en sociale werken.

De Vriendenkring verzette zich ook tegen het vrijkomen van voormalige collaborateurs en hielp bij de klopjacht op nazimisdadigers. In 1947 al was ze aanwezig op het proces tegen Rudolf Höss, de voormalige bevelhebber van Auschwitz, die van

11 maart tot 2 april terechtstond voor het Poolse hoogerechtshof. Tientallen getuigen en voormalige gevangenen van diverse nationaliteiten waren opgeroepen om te getuigen. Raymond Rivière begeleidde toen de Belgische delegatie als voorzitter van de Silezische Vriendenkring. Tien jaar later bemiddelde de Vriendenkring tussen in België verblijvende slachtoffers en de West-Duitse justitie. Tijdens het vooronderzoek van het proces tegen Carl Clauberg, naziarts in Auschwitz, zocht de Vriendenkring op verzoek van het Duitse parket naar oud-gevangenen uit blok 10 in Auschwitz, waar medische experimenten plaatsvonden. Jammer genoeg moest Carl Clauberg geen verantwoording afleggen voor zijn misdaden omdat hij overleed in augustus 1957, een paar weken voor hij in de beklagdenbank moest plaatsnemen. De Silezische Vriendenkring was ook verantwoordelijk voor het vinden van getuigen in België bij het proces in Frankfurt, dat bekend staat als het ‘tweede Auschwitzproces’ en plaatsvond van 20 december 1963 tot 19 augustus 1965. Omdat het openbaar was, kwam het grote publiek meer te weten over de werking van het concentratiekamp en de uitroeiing. Samen met het proces tegen Eichmann (1961) zorgde het Frankfurtproces voor meer bewustwording over de omvang van de Joodse genocide. In België dateerden de eerste studies over de Jodenvervolgung eveneens van de jaren zestig. Toch zou het nog een tijd duren eer het land de omslag maakte, want de herinnering aan de oorlog werd nog steeds bepaald door politieke en communautaire onenigheid (Benvindo & Peeters 2012, 231).

Tot de andere opdrachten van de Vriendenkring behoorde belangenverdediging voor haar leden, met name aangaande administratieve problemen. Zo verspreidde ze informatie over Duitse schadevergoedingen waarop de leden mogelijk recht hadden. Toen het bedrijf IG Farben in 1957 werd verplicht tot schadeloosstelling van oud-gevangenen uit Monowitz, een werkkamp dat afhing van Auschwitz, adviseerde de Silezische Vriendenkring over de te volgen procedure. Dit was opnieuw het geval in december 1959, toen een compensatieakkoord werd bereikt tussen de Jewish Claims Conference¹⁴ en de firma Krupp. De voormalige gevangenen van Auschwitz, Gross-Rosen en satellietkampen die een aanvraag tot schadevergoeding wilden indienen konden dit doen via de Vriendenkring.

Als gevolg van de Duitse wetten betreffende de vergoeding van Joodse slachtoffers werd in België in februari 1956 een nieuwe vereniging van gedeporteerden opgericht: de Union des Déportés Juifs et Ayants Droit en Belgique [Unie van Joodse Gedeporteerden en Rechthebbenden in België]. Die vereniging was tot op zekere hoogte een concurrent van de Silezische Vriendenkring, wat vragen deed rijzen en

– Inhuldiging van het Internationaal Monument in Auschwitz, 16 april 1967

(14) De Conference on Jewish Material Claims Against Germany, ook bekend als de Claims Conference of de Jewish Claims Conference, was een organisatie die in 1951 werd opgericht door Joodse verenigingen met de bedoeling compensatie te eisen voor Shoah-overlevenden en de slachtoffers van het nationaalsocialisme, maar ook om in hun behoeften te voorzien (https://en.wikipedia.org/wiki/Claims_Conference, geraadpleegd 20/12/2016).

(11) D.d. 12/09/1955 – guldenboek bewaard in de archieven van het Auschwitzmuseum.

(12) ‘À propos d’un pèlerinage’ door Claire Duysburgh – september 1955, 36 bladzijden – CEGESOMA (AA 1163/64/2).

(13) Renée Van Hasselt werd geboren op 19 maart 1913. Ze was lid van de Partisans Armés en werd op 3 juli 1943 aangehouden door de Gestapo, overgebracht naar de gevangenis van Sint-Gillis en vervolgens naar het kamp Vught gestuurd. Als Joodse werd ze in juli 1944 overgebracht naar Auschwitz-Birkenau en daarna naar een commando in Gross-Rosen. Ze nam deel aan de dodenmars naar Neuengamme, waar ze werd bevrijd. Vgl. haar biografische dossier bij de Stichting Auschwitz.

VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË TOT DE STICHTING AUSCHWITZ: BOUWEN AAN DE BELGISCHE GEDACHTENIS

(15) Audio-interview met René Raindorf op 02/09/1992. René Raindorf (22/12/1918-02/01/1998): communistisch en syndicaal activist. Lid van het Onafhankelijkheidsfront en de Partisans Armés. Gearresteerd op 19 juli 1943, vastgehouden in Breendonk, overgebracht naar de Dossinkazerne en in april 1944 met het 24ste transport naar Auschwitz gedeporteerd. Hij werd ingedeeld bij het Laurahütte-commando en nam deel aan de dodenmars naar Mauthausen. Vgl. zijn levensbeschrijving in Schreiber (2002).

(16) Jacques Israël Goldstein (geboren op 6 april 1895) werd op 4 april 1944 met het 24ste transport van Mechelen naar Auschwitz gedeporteerd. Hij genoot niet de status van politiek gevangene. Zie FOD Sociale Zekerheid – Directie-generaal Oorlogsslachtoffers (dossiers SVG-do031403, SVG-PP 18795/3585 et SVG-SD 111072).

– Inhuldiging van het Gedenkteken voor de Joodse martelaren in Anderlecht, 19 april 1970

© Archief van de Stichting Auschwitz

wees op verdeeldheid. Een aantal Joodse overlevenden vond dat de Vriendenkring onvoldoende rekening met hen hield en verkoos zich aan te sluiten bij een vereniging die specifiek hun belangen zou verdedigen. Toen de leiders van de Silezische Vriendenkring daar vijfendertig jaar later over geraadpleegd werden, betreurden ze die scheuring. Hoewel ze het idee van de hand wezen dat de Vriendenkring de gedeporteerde Joden niet zou hebben verdedigd, gaven ze wel het volgende toe:

Als de Silezische Vriendenkring niet genoeg deed voor de Joodse overlevenden, dan kwam dat door de toenmalige wettelijke context. [...] We hadden de juridisch-technische middelen niet om hen te verdedigen.¹⁵

Ze herinnerden eraan dat, in tegenstelling tot de andere vriendenkringen van politiek gedeporteerden, de Silezische Vriendenkring ook openstond voor de Joodse gedeporteerden die niet in het verzet hadden gezeten. Alles wijst er inderdaad op dat Silezische Vriendenkring de toetreding van die laatsten al snel aanvaardde. Die hypothese lijkt bevestigd door het feit dat tijdens de reis van 1955 Jacques Goldstein¹⁶ (niet erkend als politiek gevangene en op dat ogenblik nochtans penningmeester van de Vriendenkring) en ook Maurice Goldstein aanwezig waren.

Door de oprichting van een alternatieve vereniging werd de Silezische Vriendenkring toch gedwongen om zich uitdrukkelijk open te stellen voor alle Joodse overlevenden, hoewel de politiek gevangenen de meerderheid bleven uitmaken. Mariette Altorfer vatte haar voorzitterschap in die zin op:

Ik wilde dat de Vriendenkring haar beleid aanpaste. In het begin had je de gedeporteerden met hun kruis op de borst, apetrots omdat ze het hadden overleefd en met een verzetsverleden. Daarnaast was er die massa mensen die geen verleden in het verzet hadden en die toegang eisten tot de grote gemeenschap van gedeporteerden.

Daardoor ging de Silezische Vriendenkring zich onderscheiden van andere vriendenkringen van politiek gedeporteerden en ze nam een ‘gemengde’ politiek-Joodse houding aan. Dat betekende ook dat de relatie vertroebelde met de andere verenigingen van politiek gevangenen, die per se het onderscheid tussen de verschillende slachtoffercategorieën wilden handhaven.

Toen de Union des Déportés Juifs vroeg om toe te treden tot de Fraternelle des Amicales de Camps [Oud-strijdersbond van de Kampvriendenkringen] werd dat geweigerd. Mariette Altorfer beweert dat ze vergeefs trachtte hen te overtuigen:

De Fraternelle opperde dat ze alleen maar de begunstigden van de status waren en dat ze geen politiek gevangenen waren in de strikte zin van het woord. Ik vroeg hun voorzichtig te zijn en argumenteerde dat het criterium van het lijden beslissend was, maar ik heb het niet gehaald. Misschien was ik niet overtuigend genoeg.

Zelfs al kennen we niet het precieze cijfer, een aantal leden van de Silezische Vriendenkring stapte waarschijnlijk over naar de Union des Déportés Juifs of was lid van beide verenigingen.

De oprichting van de Union des Déportés Juifs de Belgique had meteen tot gevolg dat de herdenking van de Belgische Jodenvervolgung in een stroomversnelling terecht kwam. De Union organiseerde vanaf 1956 een plechtigheid in de Dossinkazerne en nam ook het initiatief voor het gedenkteken dat op 19 april 1970 in Anderlecht werd ingehuldigd. Met dit monument gingen de Joodse slachtoffers rijkelijk laat de concurrentie aan met de politiek gevangenen die al meer dan twintig jaar bijeenkwamen in Breendonk. De Silezische Vriendenkring had een universalistisch vertoog, waarin de Jodenvervolgung niet bij naam werd genoemd; ze had het niet over Joodse slachtoffers, maar over slachtoffers zonder meer. Zo sloot ze zich aan bij de antifascistische traditie: ze telde de slachtoffers die door uitputting en mishandeling omkwamen in de concentratiekampen op bij zij die onmiddellijk vermoord waren in de vernietigingscentra.

De antifascistische traditie waartoe de Silezische Vriendenkring behoorde was ook pacifistisch. Antifascisme en pacifisme gingen hand in hand tijdens de Koude Oorlogsjaren 1950-1960, toen vrede en de verspreiding van kernwapens centraal stonden in het discours van de Vriendenkring. De vooroorlogse antifascistische strijd vond dus een verlengstuk in de strijd voor de vrede, en het pacifistische vertoog van de Vriendenkring stoelde op de kampervaring. In dit Koude Oorlogsklimaat hing de vereniging een brede anti-Atlantische ideologie aan en nam ze stelling in tegen de herbewapening van West-Duitsland en het vestigen van Amerikaanse bases in België. Dat was op zich niet verwonderlijk, want heel wat leden hadden uitgesproken communistische sympathieën. De Silezische Vriendenkring was lid van de cryptocommunistische BUVV (Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede)¹⁷ en de Acht Meibeweging¹⁸ die was ontstaan uit publieke bezorgdheid over de atoomdreiging. Zo nam ze deel aan een reeks demonstraties voor de vrede en tegen de verspreiding van kernwapens: optochten en andere pacifistische initiatieven, conferenties en acties voor een internationale détente.

De antifascistische oriëntatie van de Silezische Vriendenkring bleek ook uit de eerste tentoonstelling die ze bedacht voor het Belgische paviljoen van het Auschwitzmuseum. In 1957 besloot het Internationaal Auschwitz Comité (opgericht in 1952 en bestaand uit de leden van de verschillende nationale organisaties) die plek inter-

(17) De BUVV werd in 1949 opgericht door de KPB (Kommunistische Partij van België) in samenwerking met leden van het Onafhankelijkheidsfront en was de Belgische afdeling van de World Peace Council. Ze ondernam acties die specifiek verband hielden met de nationale situatie, bijvoorbeeld het verzet tegen de Amerikaanse militaire bases in België, de Belgische koloniale politiek en het verlengen van de militaire dienstplicht.

(18) ‘Les mouvements de la paix en Belgique’, in *Courrier hebdomadaire du CRISP* 240 (15), 1964, 32.

VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË TOT DE STICHTING AUSCHWITZ: BOUWEN AAN DE BELGISCHE GEDACHTENIS

nationaal te maken. Elk land dat daarom vroeg kreeg een tentoonstellingszaal in een van de Auschwitzblokken. In België nam de Silezische Vriendenkring het initiatief voor een nationaal paviljoen (Thanassekos 2008, 177-184). Ze was verantwoordelijk voor de scenografie van de tentoonstelling, die een ‘trouw beeld moest geven van het Belgische verzet en de zware prijs die het betaalde om weer vrij te zijn’.¹⁹ Hoewel de Joodse deportatie niet werd gemaskeerd, kwam ze pas op het einde aan bod en vormde ze maar een vijfde van de tentoonstelling. Ze was een onderdeel van de nazimisdad, die als één geheel werd behandeld. Het Belgisch paviljoen vormde daarin geen uitzondering: de tentoonstellingen in de nationale paviljoens waren vooral gericht op de oorlogsgeschiedenis van de afzonderlijke staten, vaak zonder enig verband met Auschwitz en de voornaamste slachtoffers in dat kamp (Brutmann 2015, 101). De realisatie van de Belgische tentoonstelling en vooral de verhuizing naar Polen zouden enige tijd duren, zodat ze pas in 1965 werd ingehuldigd.

In april 1967, twee jaar na de opening van het Belgische paviljoen, ging een omvangrijke delegatie van de Silezische Vriendenkring naar Auschwitz voor de inhuldiging van het internationale monument, een nieuwe herdenkingsplek voor officiële plechtigheden. In België fungeerde de Silezische Vriendenkring als bemiddelaar voor dit project en het stelde eerst en vooral een steuncomité samen. Tien jaar lang zocht de Vriendenkring actief naar middelen om het monument te financieren: het deed een beroep op de overheid, zamelde geld in, organiseerde gala’s, maar het hield vooral culturele activiteiten. Bij de meest prestigieuze daarvan kwam David Oïstrakh, een van de beroemdste violisten van de twintigste eeuw, naar het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel.

DE SILEZISCHE VRIENDENKRING WORDT DE VRIENDENKRING VAN AUSCHWITZ (1976)

In de late jaren zeventig ging het minder goed met de Silezische Vriendenkring. Ze voldeed aan de verwachtingen wat herdenkingen betrof, maar kon zich maar moeilijk vernieuwen en herstructureren. De activiteiten van de vereniging waren voornamelijk gericht op voormalige gedeporteerden en hun families, maar de massa ‘onwetenden’ werd niet bereikt. Dit betreurde Mariette Altorfer, die na twintig jaar als voorzitter vroeg om uit haar functie te worden ontheven. In maart 1976 werd bij de leden een bezinning opgestart. In een rondzendbrief werden nieuwe denksporen voorgesteld, waarover de leden van de Vriendenkring zich moesten uitspreken. De reacties waren positief. Er werd een nieuw, kleiner directiecomité samengesteld onder leiding van Paul Halter, secretaris van de Vriendenkring sinds 1965. Hij zou niet alleen een nieuwe start maken met de herdenkingactiviteiten, maar ook initiatieven nemen om de herinnering aan de concentratiekampen te bewaren en over te dragen. De algemene vergadering van 13 juni 1976 bekrachtigde het ontslag van het oude comité. Mariette Altorfer en Claire Duysburgh werden erevoorzitters van de Vriendenkring. Paul Halter werd voorzitter terwijl Henri Goldberg, een voormalig ondergedoken oorlogskind, tot secretaris-generaal werd benoemd. Ook Maurice

(19) Brief aan de minister van Volksgezondheid (dienst Onderzoek en Documentatie) d.d. 08/11/1962, archief Stichting Auschwitz – Fonds Vriendenkring – farde H.

© Archief van de Stichting Auschwitz

Goldstein, die in 1977 trouwens voorzitter van het Internationaal Auschwitz Comité werd, en René Raindorf speelden in deze nieuwe directie een belangrijke rol.

Om doeltreffender te kunnen strijden tegen Shoah-ontkenning veranderde de Silezische Vriendenkring in oktober 1976 haar naam in ‘Belgische Vriendenkring van Gewezen Politiek Gevangenen van Auschwitz-Birkenau, de Kampen en Gevangenis in Silezië’, vaak afgekort tot ‘Belgische Vriendenkring van Auschwitz’. De term Silezië verdween naar de achtergrond en in de plaats kwam Auschwitz. René Raindorf bevestigde:

We waren van mening dat we door de opkomst van het negationisme zelfs de naam van de vriendenkring moesten veranderen, want die was niet duidelijk genoeg. We vonden dat we veel meer dan vroeger op Auschwitz moesten inzetten en daarom werd de Silezische Vriendenkring de Vriendenkring van Auschwitz.

De naamswijziging kwam er op een ogenblik dat Auschwitz in het collectieve bewustzijn het symbool van de deportatie werd. De leden van de Vriendenkring gingen zich ook steeds vaker profileren als gedeporteerden op raciale gronden. De waarden waarop de herinnering aan het verzet steunde, boetten aan belang in en vooral het communistische verzet verzonk in de vergetelheid.

Ook de Poolse reizen van de Vriendenkring getuigden van die ontwikkeling en ze maakten deel uit van de strijd tegen de Shoah-ontkenning. Het Auschwitz-Birkenau-complex was voortaan de enige bestemming en de reizen waren niet langer strikt ‘herdenkend’ van aard, maar verliepen nu in een pedagogische en gedachteniscon-

– Jongerenreis naar Auschwitz in 1978 onder begeleiding van Auschwitz-overlevenden (Sarah Goldberg, Maurice Goldstein, Paul Halter en Georges Marechal)

VAN DE VRIENDENKRING VAN GEWEZEN POLITIEK GEVANGENEN IN SILEZIË TOT DE STICHTING AUSCHWITZ: BOUWEN AAN DE BELGISCHE GEDACHTENIS

(20) Jaarverslag van de Stichting Auschwitz, 1983.

text. Het was de bedoeling een ander publiek te bereiken dan de overlevenden en hun familieleden. De eerste reis, waarvan de voorbereiding de Vriendenkring anderhalf jaar zoet hield, vond in 1978 plaats; 120 jonge universiteitsstudenten bezochten Auschwitz. Ze werden begeleid door tien overlevenden, die als taak hadden om hun concentratiekampervaring toe te lichten op de plek zelf waar ze opgesloten hadden gezeten. Maar volgens het comité was de balans van de reis niet eenduidig. De studenten waren wel geboeid door de verhalen van de overlevenden en er werden zelfs vriendschapsbanden gesmeed. Maar qua kennisoverdracht en vooral het doorgeven van de ervaring was het Comité van oordeel dat de studenten niet over de vereiste baggage beschikten om algemene conclusies te kunnen trekken.

De volgende reis, in 1980, was dan ook gericht op leraren, die als doorgeefluiken voor de herinnering fungeren. Net als bij de vorige reis ging de Vriendenkring van Auschwitz actief op zoek naar fondsen en ze sprak daartoe vooral politici aan, want hun steun was broodnodig. Een zestigtal personen namen deel aan de reis. Die duurde een kleine week en hield ook een bezoek aan Warschau en Krakau in. Deze formule werd als een succes beschouwd en zou vanaf 1982 jaarlijks worden herhaald door de Vriendenkring van Auschwitz, of om precies te zijn, door haar opvolger de Stichting Auschwitz.

BESLUIT: EEN STICHTING NEEMT DE FAKKEL OVER

In juli 1980 ontstond de Stichting Auschwitz. Ze trad geleidelijk in de plaats van de Belgische Vriendenkring van Auschwitz, van wie ze de activiteiten voortzette die gericht waren op het behoud en het doorgeven van de deportatiegedachtenis. Dat steeds meer getuigen overleden, was een probleem dat de Vriendenkring sinds de late jaren zeventig bezighield.

Gemotiveerd door die vrees en omdat ze de strijd met het negationisme wilde aangaan ontwikkelde de Vriendenkring van Auschwitz een nieuw instrument:

– Auschwitz-overlevenden Maria Kruszel, Rosa Ehrlich-Goldstein en Sarah Goldberg tijdens de reis van 1978.

© Archief van de Stichting Auschwitz

Omdat de Vriendenkring elk jaar getuigen van de kampen ziet verdwijnen heeft ze besloten een nieuwe vereniging op te richten, waardoor de volgende generatie voortaan aan haar activiteiten kan deelnemen. In de geest van de oprichters moet de Stichting Auschwitz de komende jaren de fakkel overnemen van de Vriendenkring.²⁰

Dit artikel gaat niet over de geschiedenis van de Stichting. Maar we vermelden wel dat ze snel een documentatiecentrum en een bibliotheek zou oprichten, zich zou bezighouden met het ontwerp van het tweede Belgisch paviljoen in Auschwitz, colloquia en lezingen zou organiseren en audio- en videogetuigenissen van overlevenden zou vastleggen.

De Stichting Auschwitz werd opgericht toen in België de belangstelling voor de Joodse nazislachtoffers aanzienlijk toenam. Die aandacht valt deels te verklaren door het proces in Kiel (1980) tegen de Duitse ambtenaren die verantwoordelijk waren geweest voor de deportatie in België. Het proces kreeg in ons land zowel binnen als buiten de Joodse gemeenschap veel media-aandacht en steeds meer mensen gingen beseffen hoeveel Belgische Joden er wel waren vermoord. Tegelijk begon de Joodse gemeenschap haar eigen verleden weer nader te bestuderen (Benvindo & Peeters 2012, 234). Veel getuigen waren nu bereid om hun ervaring van de bezetting door te geven aan de nieuwe generaties. De Joodse gemeenschap werd zich bewust van het belang van de Dossinkazerne, die in 1995 het Joods Museum van Deportatie en Verzet werd. Ook historici gingen zich almaar meer op dit onderzoeksterrein toeleggen. Maxime Steinberg, die de weg had gebaand voor de studie van de Joodse genocide in België, publiceerde halfweg de jaren tachtig zijn trilogie *L'étoile et le fusil* [nog niet vertaald, noot van de vertaler], die ter zake als het standaardwerk geldt. Hij wees erop dat bepaalde Belgische overheden tijdens de bezetting hadden meegewerkt aan de Jodenvervolgning.

Door de opkomst van extreemrechts in de jaren negentig en het toenemende belang van de genocide in het collectieve bewustzijn werd de Jodenvervolgning beschouwd als een unieke gebeurtenis. De politieke klasse toonde een groeiende belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog en ging zich bemoeien met de herinnering eraan. Dat zorgde voor een onevenwichtige krachtverhouding tussen de verschillende herinneringen. Bij de viering van de vijftigste verjaardag van het einde van de oorlog werd Breendonk omgevormd tot een Human Rights Memorial, terwijl de Vlaamse overheid, die bevoegd was voor de Dossinkazerne als museum-gedenkteken, de kwestie van de mensenrechten primordiaal vond. Bruno Benvindo stipt aan dat 'betreffende de opvoeding tot burgerzin een nieuwe opvatting de overhand [haalt], waarbij de oorlog van 1940-1944 dienstdoet als morele en politieke waarschuwing' (Benvindo 2012, 69). Meer dan een halve eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog zien we hoe de herinnering aan het krijgsgebeuren plaatsmaakt voor een herinnering die in het teken staat van de mensenrechten. De Joodse volkerenmoord staat centraal terwijl de patriottische en antifascistische herinnering tot het verleden gaat behoren. ■

BIBLIOGRAFIE

- Bruno Benvindo, 'Autorités du passé. Mémoires (in)disciplinées du camp de Breendonk 1944-2010', *Revue belge d'histoire contemporaine* 42 (2-4), 2012, 48-77.
- Bruno Benvindo & Evert Peeters, *Les décombres de la guerre. Mémoires belges en conflit 1945-2010*, Waterloo: Renaissance du Livre, 2012.
- Tal Brutmann, *Auschwitz*, Parijs: La Découverte, 2015.
- Maurice Goldstein, *Chroniques d'un rescapé d'Auschwitz. Un médecin belge né en Pologne*, Brussel: Stichting Auschwitz, 2016.
- José Gotovitch, *Du rouge au tricolore. Résistance et parti communiste*, Brussel: Labor, 1992.
- Jocelyn Grégoire, *Rapport sur le fonds d'archives de l'Amicale des ex-Prisonniers Politiques d'Auschwitz-Birkenau, Camps et Prisons de Silésie*, Stichting Auschwitz, niet gepubliceerd, 1992. Online beschikbaar op <http://www.gregoire-tinant.be/amicalesilesie-texte/amicalesilesie.htm> (geraadpleegd 31 juli 2017).
- Éliane Gubin, *Dictionnaire des femmes belges XIXe et XXe siècles*, Brussel: Racine, 2006.
- Pieter Lagrou, *Mémoires patriotiques et Occupation nazie. Résistants, requis et déportés en Europe occidentale, 1945-1965*, Parijs/Brussel: IHTP-CNRS/Complexe, 2003.
- Jean-Philippe Schreiber, *Dictionnaire biographique des Juifs de Belgique. Figures du judaïsme belge, XIXe - XXe siècle*, Brussel: De Boeck Université, 2002.
- Yannis Thanassekos, 'Du premier au troisième pavillon belge à Auschwitz (1966-2006)' in Béatrice Fleury & Jacques Walter (red.), *Qualifier des lieux de détention et de massacres* (2), Metz: Université Paul Verlaine, 2008, 177-184.